

KRÖNIKA

Potatisen avskaffade den europeiska svältén, påpekar Axel Odelberg. Men nu är det dags för grovt bröd och vin igen.

Fet och vacker?

Alf Svensson äter inte potatis, avslöjade han för en tid sedan, ty av potatis blir man fet. I Sverige är ett mål mat utan potatis lika sällsynt som en Norrlandslördag utan burköl och svettbrynja framför TV:n, och eftersom alla näringsexperter ständigt har prisat denna rotfrukt väckte Alf Svenssons diettips ett visst uppseende. Det blev kvällstidningslöp och radiointervju i Nyhetsmorgon, försiktigvis kommenterad av en välkänd näringsexpert med uppgift att säga emot.

Men Alf Svensson har i princip rätt. Det är lättare att banta och undvika övervikt om man inte äter potatis. Potatis har i likhet med en rad andra förträffliga livsmedel som morötter ett högt glykemiskt index, det vill säga att de snabbt höjer blodsockernivån, vilket leder till att bukspottkörteln börjar utsöndra stora mängder insulin för att sänka den. Det medför för det första att man snabbare känner sig hungrig och vill äta igen, och för det andra att kroppen tillgodogör sig mer av det fett den får i sig.

Men potatis har varit nord-europeisk basföda i 200 år och räddat generationer av europeiska fattigbönder från svält och undernäring. Den som ifrågasätter potatisens ställning i folkhushållet möts därför av lika mycket skepsis och misstro som de föregångsmän som en gång försökte övertaga Europas bönder om att denna amerikanska rotfrukt var en bättre kolhydratkälla än spannmål.

DET TOG FLERA sekel för potatisen att bli en vanlig europeisk gröda. I Sverige sattes den första potatisen för kommersiellt bruk år 1724 av entreprenören Jonas Alströmer och det dröjde ändå till 1700-talets slut innan den hade vunnit bredare acceptans.

Irland var det första landet i Europa där potatisen slog igenom. En av de första att propagera för den nya grödan var Adam Smith som med utgångspunkt från observationer i Irland hävdade att potatis var en utomordentligt föda, speciellt för de lägre samhällsdasserna. Potatis gjorde män starkare och kvinnor vackrare, skrev Smith.

Upplysta despoter som Fredrik den Store och Katarin II förnådde med diverse tvångsmetoder och med hjälp av några notiser på 1700-talet, få Preussens och Rysslands bönder att odla potatis under motvilligt muttrande. Via Svenska Pommern spreds den nya grödan även till Sverige.

Potatisen revolutionerade det europeiska kosthållat. Den avskas nästan dubbelt så mycket näring per hektar odlingsmark som pännmål, 7,5 miljoner kalorier mot 4,2. Missväxter och hungerslöder försvann. Europas befolkning växte och industrialismen röt fram, en utveckling som skulle ha varit otänkbar utan potatis, eftersom industrin förutsatte att jordbruket räckte till att föda inte bara bondebefolkningen utan också arméer av industriarbetare.

IEDAN POTATISEN introducerades i Europa har mycket hänt och potatisen i sig är en mycket viktig del av det. Det är längesedan Europas befolkning led av för dålig avkastning i jordbruket och mapphet på mat.

I stället är jordbrukets höga avkastning EU:s största politiska problem och en växande andel av världens befolkning brottas ned övervikt.

Allt fler strävar efter att inte bli fetta och allt fler misslyckas. Evolutionen har trimmat människan för överlevnad i en värld där illgångare på föda växer. Nu är överflödet ständigt, bland annat tack vare potatisen. Det skapar problem som dock blir mindre om man gör som Alf Svensson och skippar potatisen till förmån för ullkornsbröd, äpplen och andra kolhydrater med lågt glykemiskt index. Vin är heller inte fel.

14 december 1999
AXEL ODELBERG

Prosaist i en ond tid

Mycket kan sägas om Grimmelshausen, men han såg inte kriget som ett reningsbad. Gunder Andersson berättar om en journalist i en blodig tid.

I år, när Günther Grass har fått Nobelpriset, finns det skäl att påminna om en annan ordglad tysk prosaist, som säkert har bytt en del också för Elektrumans komposition, den biskoplige befälningssmannen Hans Joseph Christoffel von Grimmelshausen från Renchen i Baden (1624-1676).

Tidernas slakter / 6

Hans Joseph Christoffel
von Grimmelshausen

Den äventyrlige *Simplicissimus*

Öv: Nils-Olof Franzén, 1944,

förford: Thomas Mann

När Brecht skrev sin pjäs Mutter Courage med handlingen förlagd till det trettioåriga kriget gjorde han i vanlig ordning inte mycket väsen av förlagan: Grimmelshausens roman *Landstrykerskan Courage* från 1670. Mest känd är denne författare ändå för Den äventyrlige *Simplicissimus*, en 700-sidig, ibland fåsäckande, ibland lite bildningstradiga pikareskroman om just trettioåriga kriget.

GRIMMELSHAUSEN PUBLICERADE den bit för bit under olika pseudonymer, inte så konstigt med tanke på innehållet. Man får anta att det fanns gränser för vilka excesser och otuktigheter en biskoplig ämbetsman kunde låta rinna ur gäspennan. Det dröjde ett halvt sekel innan författarens identitet avslöjades.

Simplicissimus är en roman där brutaliteten, vinningslystnaden och det moraliska förfallet i krigets spår skildras med rasande och förfärande åskådighet. Samtidigt har Grimmelshausen en distanserad, saklig, från början närmast häpen och nyfiken berättarhållning som bidrar till att konkretisera vidrigheterna. I denna skildring av när trupper intrar en bonby låter han barnet *Simplicissimus* berätta:

"De slog sönder krukor och skålar, antingen därför att de följedrog stekt mat eller för att de inte tänkte äta mer än en måltid där. Jag skäms för att berätta om hur vår pigas behandlings i stallet: hon kom aldrig ut därifrån. Drängen lade de på marken, de stoppade ett spårstucke i munnen på honom och hällde i honom en stäva fyll med stinkande gödselvätska. De kallade detta för den svenska drycken; men den smakade honom inte alls, utan framkallade de underligaste grimaser i hans ansikte... Sedan tog knektarna bort flintan från pistolerna, skruvade i stället in böndernas tummar där och pinade de stackars satterna som om de haft att göra med häxor som skulle brännas. En av de fångna bönderna stoppade de sedan in i bakugnen och tände eld på honom, fastän han inte hade bekämt något. På en annan drog de ett rep runt halsen och snörde

Brutalitet präglar von Grimmelshausens skildringar av det trettioåriga kriget, trots att den innehåller relativt få stridsscener.

sedan till det med en kapp, så att blodet sprang fram ur näsa, mun och öron. Kort sagt, var och en hade sin egen metod att pina bönderna."

Det är ofta just bönderna som drabbas, även om de lyckas slå tillbaka ibland. I ett avsnitt berättas hur några bönder fått fatt i en knekt, skurit öron och näsa av honom "sedan de först hade tvingat honom att - må ordet förlåtas mig - slicka fem av bönderna i baken". Därpå dränkte de honom i en vattentunna. Detta kom senare att stå dem dyrt. När de infångades av andra soldater fick den ene huvudet "kluvet ned till tänderna", medan de andra "bands till händer och fötter över ett kullfallet träd, så skickligt att de vände ändan rakt upp i luften. Sedan soldaterna hade tagit byxorna av dem tog de några famnar luntor och drog dem fram och tillbaka så grymt att blodet trängde fram... Bönderna skrek och jämrade sig men det gavs ingen pardon, utan det hela betraktades endast som ett tidsfördriv av soldaterna".

GRIMMELSHAUSEN DELTOG själv i kriget. När han var barn intogs hans hemstad av de kejsrerliga trupperna och som tioårig gosse tycks han en period ha tillhört de kejsrerligas tross. I mitten av 1630-talet tillfångatogs han av hesserna och 1638, när han var 14, var han musketerare hos hertigen av Baden under belägringen av Offenburg i Baden. Han övergick till katolicismen och blev, drygt 20 år gammal, förvaltare hos en greve i Schwarzwald.

Mycket mer vet man inte om honom, annat än att han efter kriget var världshuvudinnan han så småningom anställdes av biskopen. En i sanning irokig karriär.

Stundtals påminner *Simplicissimus* om Baron von Münchhausen med handlingar runt om jorden.

Die Abenteuer
SIMPLICISSIMUS
Leucsch

1676
Die Beschreibung des Lebens eines
fahnen Vaganten / genant *Simplicior*
Christoffel von Grimmelshausen / von und besser
genant für seinen in die Welt kommen / was
er darinn gesehen / gelernt / erfahren und auß-
gesprochen / auch darumb er solte wieder
fremdlich outiren.

11 Bände / luftig / und mairniglich
nustich zu lesen.
In 240 orten

Von
GERMAN SCHLEIFHEIM
und Sulstorf.

1700 Ausgabe /
Ediert bey Johann Billion /
3m 34r N D L 121

Den ursprungliga boken om *Simplicissimus* från 1668.

som han säkerligen har hämtat åtskilligt ur när han skrev *Simplicissimus*.

Allt är inte självupplevt. Ibland får *Simplicissimus* något av Münchhausen över sig, med vådliga bihandlingar förlagda här och där runt jorden. Han har också öst friskt ur folkliga skrönor och medeltida romaner. Ändå bär mycket det självupplevda prägel och kan direkt hänföras till faktiska skeden av kriget.

DE DIREKTA STRIDSCENERNA är förhållandevis få, men desto åskådligare. Som i denna skildring av en sammandrabbning med svenska trupper under generalen Banér.

"Det fruktansvärda skjutandet, slamret från harnesk, krasandet av pikar och skriken från både sårade och angripare åstadkom en ohygglig musik tillsammans med trumpeterna, trummiorna och piporna! Man såg ingenting annat än rök och damm, vilket tycktes vilja lägga sig som ett täcke över den avskyvärda anblicken av döda och sårade. Och mitt i allt detta hörde man de döendes jämmerliga veklagan och de glada stridsropan från dem som ännu var fyllda av mod... Där låg huvuden som förlorade sina naturliga ägare, men också kroppar som förlorat sina huvuden; på somliga kroppar flöt tarmarna ut."

SÅ FORTSÄTTER det, med den ena detaljen värre än den andra, ett journalistiskt öga var på plats. Men samtidigt är som sagt *Simplicissimus* något mer än en roman om i kriget.

Man kan med Thomas Mann kalla verket "ett litterärt monument över sin tids seder och moral" (läs: omoral, inte minst på det erotiska planet), "ett episkt verk av äkta storhet, färgrikt, vilt, brutalt, grovkornigt, galant, roande, fyllt av misär, sjudande av liv, förtroget med djävulen och döden, ändande i led och förkrosselse över en värld som öder sin kraft i blodsutgjutelse, rov och lusta..."

Kort sagt: ett litterärt storverk om den kallblodiga omänskligheten som kännetecknade den epok då, som det heter i en känd text, "ärat ditt namn flög över jorden".

///GUNDER ANDERSSON